

SUOMALAINEN SOTILASETNOGRAFIA – MITÄ SE ON?

Juha Jokitalo ja Aki-Mauri Huhtinen

Juha Jokitalo on kapteeni ja sotatieteiden maisteri, joka toimii Ilmasotakoululla johtamisen oppiaineen pääopettajana. Hän valmistee sotatieteellistä väitöskirjaa.

Aki-Mauri Huhtinen on ye-everstilutnantti ja professori Maanpuolustuskorkeakoulun Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitoksella.

TIIVISTELMÄ

Tässä artikkelissa kuvataan etnografisen tutkimusotteen soveltamista sotilasyhteisön tutkimiseen Ilmavoimissa meneillään olevan väitöstutkimuksen kenttävaiheiden kautta. Tutkimuksella pyritään lisäämään ymmärrystä ilmavoimien organisaatiokulttuurin syntymekanismeista. Pyrittäessä ymmärtämään kuinka ilmavoimakulttuuri rakentuu, on keskeiseksi tutkimuskohdeeksi valittu asepalvelustaan suorittavat lentoreserviupseerikurssin alokkaat. Kohderyhmän valinta perustuu oletukseen, että lentäjäupseerien erityinen asema muokkaa ilmavoimakulttuurista muun sotilasyhteisön sisään oman erityiskulttuurin. Tutkimuksen kenttävaiheen toteutuksen näkökulma on sosiaalipsykologinen. Tällaista lähestymistapaa sovelletaan usein pienoiskulttuurien merkitysrakenteiden tutkimiseen tai tietojen saamiseen haastateltavien sosiaalisesta ympäristöstä. Sosiaalipsykologiassa huomio kohdistuu sosiaaliseen elämään: ihmisten väliseen vuorovaikutukseen, ihmisen ja kulttuurin väliseen suhteeseen ja yksilön psykologisen toiminnan sosiaalisuuteen. Tutkimuksessa oletetaan myös, että nykynuorten elämämaailmojen ja organisaatiokulttuurin kohtaaminen tuo esiin myös muita sotilasyhteisöön liittyviä ilmiöitä. Edellä mainituista syistä johtuen alokkaita, tulevia lentäjiä havainnointiin pääosin peruskoulutuskauden koulutustapahtumissa. Aineistoa hankittiin myös erillisillä ryhmähaastatteluilta ja kahden välisillä keskusteluilla. Kenttätutkimukseen sovellettiin kollektiivisen etnografian periaatteita, jossa kenttää havainnoi taistelijapari, kaksi erilaisen koulutustaustan omaavaa ilmavoimien upseeria. Menetelmää voisi hyvällä syyllä kutsua myös ”taistelijaparietnografiaksi”.

ABSTRACT

The present article describes the application of the ethnographic approach to studying the military community within the Finnish Air Force through the fieldwork carried out for a doctoral dissertation being completed. The research seeks to increase understanding of the mechanisms of formation of the organisational culture of the Air Force. In order to gain understanding of how an air force culture takes form, Pilot Reserve Officer Course conscripts were chosen as the central subject group of the study. The choice of the subject group is based on the hypothesis that the special status of officer pilots shapes an air force culture toward generating a specific culture within the military community. The fieldwork stage of the study follows a socio-psychological perspective. A similar approach is often applied to studying symbolic con-

structions in micro cultures or eliciting data on the social environment of those interviewed. In social psychology, attention focuses on social life: interaction between human beings, the relationship between a human being and culture, and the socialness of an individual's psychological activity. The study also presumes that interactions between the life worlds of modern day adolescents and this organisational culture also shed light on other phenomena related to a military community. For the above reasons, the conscripts, future pilots, were observed mainly during their basic military training period. Data was also collected by means of specific group interviews and one-by-one discussions. Principles of collective ethnography were applied to the field study in which observation was conducted by a "combat team" of two Air Force officers with different educational backgrounds. Thus, the approach could also be called "combat team ethnography" with good reason.

ESIPUHE ETNOGRAFIAN TIETEENFILOSOFIASTA, prof Aki-Mauri Huhtinen

Akateemisia tekstejä lukemaan tottunut joutuu korjaamaan lukuasentoaan lukiesaan etnografisia tekstejä. Lukija ei kohtaa vain tekstiä, vaan se asettaa hänet ajattelemaan, istumaan ja hengittämään toisella tavoin kuin valtaosassa akateemisia tekstejä. Etnografisen tutkimuksen tekstuaalinen visualisointitapa vaatii aikaa lukijalta tottuakseen. Samalla tavoin maallikko-lukijalla on vaikeuksia seurata tilastotieteellisiä korrelaatiolukujen taulukoita tai erilaisia systeemitieteellisiä malleja. Usein etnografiaa käyttänyt tutkija on itse niin sisällä esitystavassaan, että ei kykene välttämättä tunnistamaan ulkopuolisen lukijan lukuvaikeuksia ja tekstiin sisään pääsemisen hankaluutta.

Etnografia eli kenttätutkimus polveutuu kolonialistisesta länsimaisen tutkimusmatkailija tiedemiesihanteen antropologisesta lähtökohdasta. Etnografiaan kuuluu tutkijan oman luomuksen osuus. Etnografi on tavallaan kulttuurin ilmaston tulkki tai kääntäjä. Oikeastaan kyse ei ole niinkään systemaattisesta tieteenalasta tai pitkän tieteenfilosofian omaavasta kategoriasta, vaan tavasta lähestyä tutkimuskohdetta ja kerätä tutkimuksen aineistoa. Etnografi haluaa olla itse oikein paikan päällä todistamassa miltä kohde tuntuu, maistuu, tuoksuu ja näyttää. Etnografia on ihmisen kuvaamista tai ihmisestä kirjoittamista. Etnografia on tietyn kulttuurin ilmapiirin "tiheää" kuvausta. Etnografia tulee lähelle semiotiikkaa pyrkiessään kuvaamaan erityisen kulttuurin kommunikaatio- ja merkitysverkostoja. Kyse on tutkijan halusta paljastaa tavallinen ja arkinen erityisesti myyttisistä ja suljetuista yhteisöistä. Tyypillisesti tutkimus vaatii tutkijalta sykkimistä teorian ja aineiston keräämisen välillä. Etnografi ei voi työskennellä periaatteella ensin teoria ja sitten aineisto, vaan elää näiden vastavuoroisen riippuvuuden välimaastossa.

Suomessa kenttätutkimus on jäänyt lomaketutkimuksen ja hallinnollisten tilastokeräilyjen jalkoihin. Jotenkin kansallisen tutkimuksen hengessä nopeita tilastoja ja lomakevuoria pidetään "virallisempina" kuin sitä, että tutkijapari viettäisi instituutissa, koulussa tai laitoksessa kuukausia mukana eläen ja kenttämuistiinpanoja teh-

den. Ajattelemme, että yhteiskuntamme on läpivalaistu eikä perusteellista jalkautumista ”heimojen” pariin tarvittaisi.

Sotilaskulttuuri on edelleen suljetun kulttuurin luonteista, puhumattakaan sotilaskulttuurin sisällä olevista eri puolustushaara- ja aselajikulttuureista. Näiden ymmärtäminen vaatii kenttätutkimuksen kaltaista mukanaelämistä. Laajat loppulomakekyselyt varusmiesten ja reserviläisten osalta eivät korvaa mukana eläviä tutkijoita.

Nuorisotutkijoiden mainio teos ”Tunnetut sotilaat” ovat oiva osoitus siitä, miten suomalaisen varusmieskulttuurin ajanhermolla oleminen vaatii pitkäkestoista mukanaolusta tutkijoilta. Etnografia voidaan liittää fenomenologis-hermeneuttiseen tieteenfilosofian traditioon. Pyrkimys tiedolla on ymmärtää tutkittavan kohteen olemusta eikä niinkään selittää tai muuttaa kohteen luonnetta. Etnografia on ensikädessä myötäelämistä.

ETNOGRAFIAA SUOMALAISITTAIN

Suomalaisittain etnografialla on pitkät perinteet. Sen juuret ulottuvat ainakin 1840-luvulle, jolloin Matthias Alexander Castrén (1813-52) teki laajoja ja raskaita tutkimusmatkoja Siperiaan. Uskontotieteen professorin (emeritus) Juha Pentikäisen mukaan etnografialla tarkoitetaan kenttätutkimusta, jossa tutkija on ollut kauan kentällä ja oppinut mm. yhteisen kielen tutkittavan kanssa. Pentikäinen teki itsekin 1990-luvulla liki kaksikymmentä etnografista, saamelaisuutta ja shamanismia selvittävää tutkimusmatkaa Siperian alkuperäiskansojen pariin. Pohjoisen etnografian seuran verkkosivuilla Pentikäinen siteeraa uskonto- ja kielitieteilijä **Castrénin** kuvanneen etnografiamääritelmää seuraavasti;

”Etnografia on vanhan asian uusi nimitys. Sillä ymmärretään tiedettä, jonka kohteena ovat kansojen uskonnot, yhteiskunnalliset olot, tavat ja tottumukset, elintavat, asumukset, sanalla sanoen: kaikki, mikä kuuluu niiden ulkoiseen ja sisäiseen elämään. Etnografiaa voitaisiin pitää osana kulttuurihistoriaa, mutta kaikilla kansoilla ei ole korkeammassa merkityksessä historiaa, vaan heidän historianaan on juuri etnografia.”

Suomalaisen sotaväen kulttuurihistorian voisi Castrenin tapaan hyvällä syyllä nimetä sotilas-etnografiaksi, historiaksi, josta nousevat monet vielä nykyisinkin vallitsevat ajattelu- ja suhtautumistavat. Etnografisen tutkimusote tarjoaa mahdollisuuksia muun muassa näiden, jopa perusolettamuksiksi muuttuneiden tapojen tarkasteluun (vrt. Aaltonen & Junkkari 2000, 98–109). Etnografialle on Lappalaisen, Hynnisen, Kankkusen, Lahelman & Tolosen (2007, 10–11) mukaan tyypillistä kohtuullisen pitkään kestänyt kenttätutkimus, aineistojen, menetelmien ja analyttisten menetelmien monipuolisuus, tutkimuksen suorittaminen niissä olosuhteissa, joissa tutkimukseen osallistuvat ihmiset elävät sekä osallistumisen, havainnoinnin ja kokemuksen keskeinen merkitys tutkimusprosessissa.

Suomalaisten sotilasyhteisöiden kannalta merkittävä etnografia on jatkosodan ajalta. Rintamalla konekiväärikompaniassa aliupseerina palvellut Knut Pipping havaivoini komppaniaansa yksikkönä, työssä, levossa, taistelussa, sen yksittäisiä jäseniä ja heidän suhtautumistaan erilaisiin asioihin ja ohjesääntöjen muodollisuuksiin. Sittemmin Tampereen ja Turun yliopistoissa professorina toimineen, sosiologi Knut Pippingin teos ”Komppania pienenisyhteiskuntana” sisältää yksityiskohtaista kuvausta epävirallisesta suhdejärjestelmästä ja yksikkönsä miehistön omasta normijärjestelmästä. Tuorein, suomalaisia sotilaita käsittelevä etnografinen tutkimus on vuodelta 2010. ”Tunnetut sotilaat” -teos avaa oivallisella tavalla kolmen tutkijan voimin (Hoikkala T, Salasuo M, Ojajärvi A 2010) 2000-luvun komppanian elämää rauhanajan viitekehysessä.

Etnografia on nykyisin kansainvälinen tutkimussuuntaus, jota käytetään useilla tieteenaloilla. Antropologian ja sosiologian lisäksi sitä käytetään ainakin historian, lääketieteen, uskontotieteen sekä koulutuksen ja kasvatuksen tutkimuksessa. Puuronen (2007, 116) mukaan etnografinen tutkimus voidaan ymmärtää kertomukseksi, jossa kuvataan tutkittava ilmiö siten, että lukija voi sen perusteella saada riittävän hyvän kuvan tutkittavasta ilmiöstä ja siitä miten tutkija on sen luonut. Tällaisen tutkimuksen luotettavuutta lisää se, että tutkija osoittaa kertomuksellaan tuntevansa tutkimansa ilmiön. Runsas aineisto vahvistaa tutkimuksen luotettavuutta erityisesti silloin kun se saavuttaa aineiston kyllästymis- eli saturaatiopisteen..

Tutkimuksessani on painotuksia ns. kouluetnografiasta, jossa Syrjälän ym. (1994, 79) mukaan tutkija kiinnostuu jostain kouluelämän piirteestä. Lahelma ja Gordon (2007, 26–34) korostavat, että kouluetnografiassa kontekstualisoituu yhteiskunnan ja koulutuksen kehitys. Heidän mukaan Suomessa tehtävää kouluetnografiaa voidaan kutsua vertailevaksi tai poikkikulttuuriseksi etnografiaksi joka on lähtenyt liikkeelle sukupuolieroista ja niiden välisestä eriarvoisuudesta. Tällöin pyritään kriittiseen yhteiskunta-analyysiin korostaen metodologista keskustelua ja eettisiä pohdintoja.

SOTILAAT ETNOGRAFEINA

Tutkimuksen työnimi ”Ilmavoimien organisaatiokulttuuri sotilasyhteisön erityisenä kulttuurina” osoittaa, että tutkimus liikkuu alueilla, joiden hahmottaminen ei ole helppoa eikä se tapahdu hetkessä. Aiheen voi hyvällä syyllä myös sanoa asettuvan monitieteiseen tutkimuskenttään, vaikkakin näkökulmani on ennen kaikkea sosiiaalipsykologinen. Tutkimuksen tämänhetkinen vaihe huomioon ottaen artikkelissa ei käsitellä kaikkia etnografisen tutkimuksen vaiheita, esimerkiksi aineiston analysointia. Tätä artikkelia voisi kuvata etnografisiin työskentelymalleihin pohjautuvaksi työselosteeksi tai kertomukseksi, jossa teoria ja käytäntö kietoutuvat toisiinsa (ks. Puuronen 2007, 116).

Tutkimustani ohjaa artikkelin esipuheen kirjoittaja, johtamisen professori Aki-Mauri Huhtinen Maanpuolustuskorkeakoulusta. Oma kiinnostukseni tutkimusaihetta kohtaan syntyi toimiessani 2000-luvun alussa kadettien opettajana ja ryhmänohjaajana Ilmasotakoulussa. Aiemmin olin palvellut maavoimissa 14 vuotta ja saanut siellä kokonaisuudessaan silloisen sotilaskoulutukseni. Siirryttyäni ilmavoimiin havaitsin, että uuden organisaation kulttuuri poikkesi merkittävästi ns. yleisestä ja maavoimallisesta sotilaskulttuurista. Kulttuurien erilaisuus korostui erityisesti kadettien kanssa toimiessani. Selkeimmin tämä eroavaisuus näkyi lentäjäkadettien keskinäisessä ryhmätoiminnassa. Näiden havaintojen innoittamana suoritin varsin laajat ryhmänohjaajan opinnot voidakseni paremmin ohjata heidän opintojaan ja ymmärtää mistä havainnoissani on kyse. Nämä samat havainnot ohjasivat minua myös myöhemmin sotatieteiden maisterin opintojen pro gradun aihevalinnassa. Kiinnostukseni etnografiaan syntyi pohtiessani väitöstutkimukseni tutkimusotetta ja -menetelmää. Jossain vaiheessa huomasin, että pitkäaikaisesta sotilaskokemuksestani voi olla merkittävää lisäarvoa tämän menetelmän soveltamisessa.

Etnografia ei välttämättä ole sotilasjohtajille kovinkaan tuttu. Joukkojaan silmäilevä komentaja tai saapumiseräänsä tarkkaileva komppanian päällikkö on kuitenkin suorittanut yhtä etnografiaan keskeisesti liittyvää toimintaa - havainnointia. Etnografiassa on kuitenkin kysymys enemmästä. Se on pitkäjänteistä, suunnitelmallista ja tavoitteellista toimintaa, josta Eskola, J & Suoranta, J (2000, 106) esittävät useiden tutkijoiden tiivistämät luonnehdinnat. Heidän mukaansa etnografiassa:

- ihmisten toimintaa tutkitaan jokapäiväisissä tilanteissa vastakohtana tutkijan konstruoimalle kokeelliselle asetelmalle.
- tutkimusaineistoja kerätään monista eri lähteistä, mutta havainnoinnin eri muodot sekä keskustelut ja haastattelut ovat pääasiallisia tiedon lähteitä.
- tietojen keräys on ennalta suhteellisen määräämätöntä, strukturoimatonta. Samoin tietojen luokituksessa ei käytetä valmiita luokituksia. Tutkimusta ohjaavat tutkijan tiedostetut ja tiedostamattomat ennakkokäsitykset kohteesta.
- tutkimuksen kohteena voi olla vain yksi tilanne tai jonkin ryhmän toiminta
- aineiston analyysissa tarkastellaan sen sisältämiä merkityksiä ja ihmisten toiminnan mieltä tai tavoitteita.
- raportissa tulokset esitetään pääasiassa kirjallisina kuvauksina ja selityksinä.
- määrällistäminen ja taulukointi ovat vähemmän merkityksellisiä.

Etnografialla tarkoitetaan tutkimusotetta, jolla pyritään tietoisesti lisäämään inhimillistä ymmärrystä tutkittavasta kohteesta, tässä tapauksessa ilmavoimien organisaatiokulttuurista. Tutkijasta käytetään useissa yhteyksissä nimitystä ”etnografi”. Tieteenfilosofiselta taustaltaan etnografia on hyvin kirjava ja monitieteinen metodi, joka on ollut omiaan synnyttämään kirjavaa käsitteistöä. Sen merkittävin ja useimmiten esille tullut etnografisen opetuksen tutkimuksen taustafilosofinen lähtökohta ja tut-

kijan orientaatioperusta on yleisesti sosiaalipsykologian tutkimusmenetelmiin lukeutuva symbolinen interaktionismi. (Hirsjärvi & al. 2001, 179; Syrjälä & al. 1994, 77)

Tutkimuksessani korostuu yksi symbolisen interaktionismin keskeisistä ajatuksista: *asioiden merkitys korostuu ihmiselle hänen ollessaan vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa* (ks. Murtonen 2009). Tutkimukseni etnografisessa ytimessä ovat varusmiespalvelustaan suorittavat lentoreserviupseerikurssilaiset – ihmiset, joista valitaan tulevat hävittäjäohjaajat ilmavoimiin. He ovat tutkimukseni tärkeimpiä informantteja pyrkiessäni samaan lisäymmärrystä ilmavoimien organisaatiokulttuurin syntymekanismeista (ks. Syrjälä 1994, 86; Vuorinen 2005, 65). Heidän informatiivista merkitystä korostaa se, että heitä kasvatetaan ensimmäisestä päivästä alkaen ilmavoimien keskeisimmän toiminnan ytimeen – hävittäjätorjuntaan. He myös poikkeavat muusta alokasjoukosta monin eri tavoin. Tämä näkyy esimerkiksi heidän vaativassa ja pitkällisessä valintaprosessissa. He ovat myös tietoisia erityisyydestään. Tämä heijastuu kahdensuuntaisena eriarvoisuutena kaikkien alokkaiden kesken (vrt. Lahelman ja Gordonin 2007, 26–34). Ensimmäisestä päivästä alkaen he myös muodostavat oman kiinteän, muista erillään olevan ryhmän. Erityisyydestään johtuen heidän keskinäiset sosiaaliset suhteensa ja vuorovaikutustilanteensa muodostivat tärkeän osan tiedonhankintaani. (ks. Tuomi J & Sarajärvi A 2006, 84) Organisaatiotutkija, Edgar Scheinin (1985, 198–199) mukaan kulttuurissa vaikuttavat säännönmukaisuudet voidaan havaita riittävän pitkän tutkimusprosessin aikana. Schein pohjaa kulttuurin syntytahtumaksi ryhmien syntyhetkeä – tässä tapauksessa lentokoulutukseen valittua alokasryhmää.

Tutkimukseni aineisto on varsin runsas. Se koostuu alokkaiden parissa hankittun kenttäaineiston lisäksi palkatun henkilöstön koulutuksessa tehdyistä organisaatiokulttuuria käsittelevistä oppilastöistä sekä runsaasta määrästä kirjallisia, aihetta sivuavia dokumentteja. Aitamurron, Jäppisen & Kulmalan (2010, 24–26) mukaan etnografiselle tutkimusotteelle onkin ominaista erilaisten aineistojen yhdistelemisestä saatava tieto. Usein tämä tieto on sellaista, jota ei saisi vain yhdellä menetelmällä. Palosaaren ja Collinin (2010, 206) mukaan etnografia tutkimusotteena eroaa muun muassa aineistonhankintatavoilta perinteisistä, lomakkein ja haastatteluin tehtävistä tutkimuksista, joissa tutkija viipyy organisaatiossa tai työyhteisössä vain hyvin lyhyen ajan.

Etnografiselle tutkimukselle taas on tyypillistä pitkäkestoinen havainnointiaineiston kerääminen, jolloin tutkija väistämättä viettää pitkiäkin aikoja siinä yhteisössä ja kulttuurissa, jota hän on tutkimassa (ks. Vanhala 2005, 37–41). Oma suhteeni sotilasorganisaatioon rakentuu 28 vuoden ajalta, josta viimeiset 14 vuotta ilmavoimien organisaatiossa. Edellä kuvatuilla erilaisilla painotuksilla ja menetelmillä pyritään saamaan tutkittavasta kohteesta monipuolisempaa ja syvällisempää (Palmu 2003, 6). Etnografinen tutkimus ei kuitenkaan pyri esittämään yhtä ainutta totuutta, koska eri yksilöillä on omat yksilölliset kokemuksensa ja niihin liittyvät totuutensa (Syrjälä, Ahonen, Syrjäläinen & Saari 1994, 78).

KENTÄLLÄ TAISTELIJAPARIN KANSSA

Sain kenttävaiheeseen ja sen jälkeiseen aineistoanalyysiin avukseni toisen tutkijan, majuri Harri Pyyhtisen, joka on myös lentoupseeri. Hän valmistelee väitöskirjaa lentäjän identiteetin rakentumisesta. Meistä muodostui taistelijapari, josta syystä kenttävaihe toteutuikin eräänlaisena kollektiivisena etnografiana (ks. Paloniemi & Collin 2010, 204). Tämän johdosta artikkelissa vuorottelevat ”minä” ja ”me” -muodot. Idean tällaiseen toteutukseen sain ”Tunnetut sotilaat” -teoksen pääarkkitehdiltä, Nuorisotutkimusverkoston professorilta Tommi Hoikkalalta. Hoikkala nimeää tällaista tapaa ”peilitekniikaksi”, jossa kaksi tutkijaa on liikkeellä samassa miljöössä osallistuvan havainnoinnin menetelmin. Tutkijat elävät tutkimusmiljöössä, havainnoivat samaa kohdetta ja käyvät havainnoistaan ”korjaavaa keskustelua”. Menetelmä on eräänlainen havaintotriangulaatio, jossa tutkijat kontrolloivat toistensa havaintoja ja jolle on ominaista, että tutkijat voivat päätyä myös erilaiseen tulkintaan samasta havainnosta (vrt. Hoikkala & al. 2009, 31).

Etnografiassa käytetään paljon kenttä-käsitettä. Se mielletään helposti maastossa tapahtuvien harjoitusten yhteyteen. Etnografiassa se saa kuitenkin laajemman merkityksen. Huttunen (2010, 39–40) esittää ”kenttä”-käsitteelle usean etnografin näkemyksiä, joissa kenttä käsitetään nykytutkimuksessa varsin joustavasti. Kenttää voidaan hahmottaa muutoin kuin paikan kautta. Se voi käsitellä perinteisenä yhteisönä tai vaikka jonkin erityisen yhteisön arkena. Nykytutkimuksessa kenttä mielletään enemmän sosiaalisista suhteista muodostuvaksi tilaksi kuin jonain fyysisenä paikkana (vrt. Burr 2002; Helkama, Myllyniemi & Liebkind, 2005). Kentän voi ajatella rakentuvan erilaisista kokonaisuuksista. Palmu (2007, 138) jaottelee oman etnografiansa Atkinssonin (1992) kolmivaihemäärittelyä (”a triple constitution of the field”) mukailleen kolmeen kokonaisuuteen; fyysinen kenttä, kirjoitettu kenttä ja tekstuaalinen kenttä.

Ihmisten ja organisaatioiden toiminnan syvempi ymmärtäminen edellyttää tutkijalta valmiutta joustavuuteen liikkeessään kentän sosiaalisten tilanteiden keskellä (ks. sosiaalisten tilojen jaottelu, Spradley 1980). Laajassa kouluetnografiassaan Gordon ym. (2007, 41–53) nimesivät tutkijalle ja kentälle tarkastelutasoja havaintojensa kohdistamiseksi. He jakoivat koulun kolmeen tasoon: virallinen, informaali ja fyysinen koulu. Virallinen koulu määrittyy opetussuunnitelmissa ja asiakirjoissa. Koulun arkipäivä rakentuu vuorovaikutuksessa opetustapahtumissa, jotka pohjautuvat virallisiin dokumentteihin.. Viralliseen kouluun kuuluvat myös koulun säännöt ja eri toimijoiden välinen hierarkia. Informaalikoulu koostuu koulussa tapahtuvasta epävirallisesta vuorovaikutuksesta oppilaskulttuureineen ja epävirallisine hierarkioineen. Fyysisellä koululla tarkoitetaan tilan, liikkeen, äänen, ajan ja ruumiillisuuden säätelyä. Tutkijat käyttivät samaa jaottelua myös omien kokemustensa erittelyyn. Virallinen tutkija neuvotteli ja sopi kentälle pääsyyn liittyvistä asioista: havainnointi,

osallistuminen, haastattelut ja erilaisten aineistojen kerääminen. Informaalitutkija käsitteli oppilaiden ja opettajien epävirallisia suhteita sekä kenttävaiheen herättämiä ristiriitaisia tuntemuksia. Fyysinen tutkija käsitteli omaan tilaan ja ruumiillisuuteen kytkeytyviä kokemuksia.

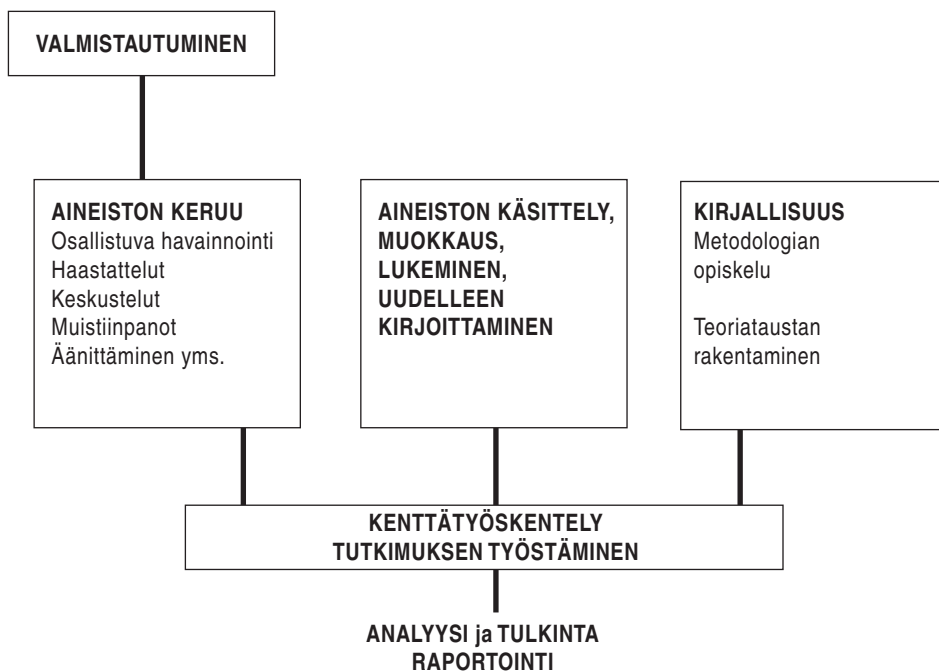
Oma tutkimuskenttäni muodostuu tällä hetkellä yhtäältä aivan fyysisistä näytämöistä, kuten kasarmialueen harjoitusalueista ja -tiloista. Toinen osa kenttästäni muodostuu työni sisällöistä. Johtamisen oppiaineen pääopettajana kohtaan opetustyössä kaikkien henkilöstöryhmien edustajia. Työni sisältöön kuuluu opetuksen lisäksi koulutuksen suunnittelua, josta avautuu näköala ilmavoimien toiminnan ytimiin. Kenttäni muodostaa eräänlaisen kaaren, jonka alkupäässä ovat nuoret, juuri palveluksensa aloittaneet lentäjän idut elämismaailmoineen. Heitä havainnoimme kentällä noin 6 viikon ajan. Toisessa päässä on ilmavoimien johtoesikunta ohjainneen ja määräyksineen. Välimaastossa, organisaatiokulttuurin ytimessä elävät arjen sankarit kuten lennonopettajat, hävittäjäupseerit ja kaikki ne henkilöt, jotka omalla työpanoksellaan vaikuttavat uskottavan ilmapuolustuksen ylläpitoon. Kolmas kokonaisuus muodostuu kentän ytimestä nousevasta aineistosta, jolla pyrin saamaan mahdollisimman laajan ja monipuolisen kuvan ilmavoimien organisaatiokulttuuriin syntyneeseen vaikuttavista tekijöistä.

Rastaan (2010, 64) mukaan etnografisessa tutkimusperinteessä runsasta aineistoa voidaan ajatella erityisen tiedon tuottamisen tavaksi, jonka perusajatus on tiedon rakentuminen osallistumisen, erilaisten aineistojen hyödyntämisen sekä aineistojen ja teorian vuoropuhelun kautta. Runsa aineisto koostuu kenttäpäiväkirjoista ja niiden pohjalta tutkijaparina kanssa käymistäni nauhoitetuista ”korjaavista keskusteluista”. Nauhoitetut ryhmähaastattelut muodostavat niin ikään oman kokonaisuuden. Tilanteiden mieleen palauttamiseksi aineisto sisältää myös runsaasti valokuvia. Tausta-aineistoon kuuluu runsas määrä erilaisia opetussuunnitelmia ja palkatun henkilöstön koulutukseen liittyviä oppimisraportteja. Pidämme molemmat myös henkilökohtaista päiväkirjaa, johon kirjoitamme tutkimusprosessin aikana syntyneitä ajatuskalkuja.

Huttusen (2010, 46) mukaan myös aineistonkeruu-aika on suhteellisen pitkä (esim Howell 2006, Caplan 1997). Tällöin kaikki aineisto asettuu ajalliseen perspektiiviin; pitkän ajan kuluttua on helpompi nähdä, että puhe on aina tietyllä hetkellä ja tietyssä kontekstissa tuotettua puhetta. Omat havaintoni tukevat edellä kerrottua. Tämän artikkelin kirjoittamishetkellä haastatteluista on kulunut kohta puolitoista vuotta. Olemme hiljalleen käynnistämässä aineiston analysointia. Ääninauhon kuuntelu ja niistä tehtyjen litterointien luenta palauttavat tilanteet hyvin elävinä mieleen. Kokemuksemme on, että kulunut vuosi on etäännyttänyt meitä riittävän etäälle kohteesta voidaksemme asettaa havaintomme oikeaan kontekstiin ja oikeisiin mittasuhteisiin.

TUTKIMUSPROSESSI KÄYNNISTYY – MIELENKIINTO HERÄÄ

Tutkimustyö käynnistyi paljon ennen varsinaista kentälle menoa. Yleensä tutkimusprosessille pyritään määrittämään jokin alkupiste tai tapahtuma. Alasuutarin (2001, 254) mukaan sen alkupistettä erityisesti laadullisessa tutkimuksessa voi olla vaikea määrittellä koska tutkimus nojaa aina joiltain osin aiempaan tutkimukseen tai teki­jänsä aiempaan kokemukseen. Artikkelin alkuluvussa esittämäni havainnot lentäjien omalaatu­isessa kulttuurista voidaan tässä mielessä nimetä oman tutkimuksen alku­pisteeksi. Muutoin tutkimuksen noudattelee pääpiirteiltään Syrjälä ym.(1994, 81) esittämän etnografisen tutkimuksen kulkua (kuvio 1).

Kuvio 1. *Etnografisen tutkimuksen kulku (Syrjälä, L & al. 1994)*

Ennen kentälle menoa hankin tutkimusluvat Puolustusvoimien ohjeiden mukaisesti. Tutkimusluvan saamisen jälkeen sovin perusyksikön päällikön kanssa toimintatavoistamme, joista yksi liittyi tiedottamiseen. Tutkimussuunnitelmani mukaisesti perehdytin alokkaiden koulutukseen osallistuneet henkilöt tutkimuksen toteutukseen. Tutkimuksen tärkeimmille informanteillemme pidimme kaksi erillistä tilaisuutta, jossa kerroimme mahdollisimman avoimesti tutkimuksestamme.

TUTKIMUSLUPA JA SEN MERKITYS

Tutkimusluvan saamisen jälkeen kentälle pääsy voi kuulostaa käskyvaltaorganisaatiossa helpolta. Se ei kuitenkaan ole aivan ongelmaton. Virallinen, ilmavoimien komentajan myöntämä tutkimuslupa helpotti kentälle menoa, koska hierarkkisessa sotilasorganisaatiossa kukaan alempi arvoinen ei asetu luvanantajan tahtoa vastaan. Mietimme usein, mitä juuri tämä merkitsee tutkimuskenttämme ihmiselle? Kuinka tutkittavat suhtautuvat tällaiseen tilanteeseen, jossa oman organisaation johto on tavallaan mukana tutkimuksessa? Näiden kysymysten vuoksi päädyimme mahdollisimman suureen avoimuuteen korostaen asemaamme itsenäisinä ja akateemisia tavoitteita ajavina tutkijoina. Henkilökunnalle pitämässäni infotilaisuudessa kerroin korostetun seikkaperäisesti tutkimuksestani ja sen tavoitteista (ks. Pohjola 2007, 19–20). Kerroin heille myös tutkimuksen eettisistä näkökannoista, kuten tutkimusaineistojen käyttötarkoituksesta, luottamuksellisuudesta ja säilyttämisestä (ks. Kuula A ja Tiitinen M, 2010 448–449).

Etnografisessa tutkimuksessa tutkija kohtaa sekä itsestään että tutkimuskohteestaan nousevat ennakkoluulot – ja asenteen. Omaan suhtautumiseeni vaikutti kokemukseni ajoilta, jolloin itse koulutin varusmiehiä. Suhtautumistavat voivat vaihdella neuvoa antavasta konsultista jonkin tyyppiseen kätyriin tai tarkastajaan (Koskinen & al. 2005, 82–97).

Kokemukseni pohjalta oletin, että yksittäisestä kouluttajasta tai perusyksikön päälliköstä havainnointimme saattoi muistuttaa eräänlaista koulutustarkastusta. Mieleeni muistui monia samanhenkisiä tilanteita kouluttaja-ajoltani jolloin pyrittiin esittämään asioista niiden parhaita puolia vaikka todellisuus saattoi olla jotain muuta. Tuolloin tuli tunne, että kritiikin esittäminen olisi ollut epäluottamuslause omia esimiehiä ja järjestelmää kohtaan. Muistin myös ne kovin kriittisetkin keskustelut, joita käytiin tarkastajien tai esimiesten lähdettyä. En osaa arvioida, missä määrin tällaiset kokemukset vaikuttivat tutkimuskohteiden valintaan tai niiden havainnointiin. Huolimatta omista, edellä kuvaamistani olettamuksistani saimme kuitenkin hyvän vastaanoton. Useat henkilöt, jotka olivat tavalla tai toisella tekemisissä lentoreserviupseerikurssilaisten kanssa, halusivat kuulla, miltä juuri heidän työnsä meistä tutkijoista vaikuttaa.

Pitkäaikaisesta työskentelystä ja sen sosiaalisesta luonteesta johtuen toimijoiden välinen vuorovaikutus väistämättä syvenee. Erilaiset sosiaaliset tilanteet, niihin liittyvä ryhmadynamiikka ja sosiaaliset suhteet sekä osallistujien viralliset asemat ohjaavat tutkijan joskus yllättäviinkin rooleihin (vrt Aitamurto & al. 2010, 43 - 45, Tolonen & Palmu 2007, 89 - 98). Edellä kuvatut ja monet muut kentällä koetut tilanteet osoittivat, kuinka etnografiaa tekevän tutkijan roolin rinnalle nousee myös muita rooleja.

Kentällä liikuumme samanlaisessa maastopuvussa kuin alokkaatkin, kuitenkin ilman arvomerkkejä. Tämä ratkaisu tuntui hyvältä – joskin siitä seurasi mielenkiin-

toisia ilmiöitä. Huomasimme nopeasti millainen voima kätkeytyi arvomerkkeihin. Varusmiesten osalta koimme saavuttavamme luottamuksen varsin nopeasti. Olimme kertoneen heille, että heidän ei tarvitse ”herroitella” meitä missään tilanteessa. Alokkaat moikkailivat eri tilanteissa hyvin tuttavallisesti ja tulivat juttelemaan. Itselleni yllättävintä arvomerkitömyydessä oli se, että joissain ammattisotilaiden välisissä tilanteissa koin todella menettäneeni sotilasarvoni. Oliko tuntemukseni oikea? Olin ko alokkaan asemassa?

HAVAINNOINTI

Salmelan (2004) mukaan ”kulttuurintutkimuksessa havainnointi liittyy johonkin sosiaaliseen tai yksilöä koskevaan tilanteeseen, tapahtumaan tai ilmiöön. Havainnoinnin kohteena olevat seikat rajautuvat ja valikoituvat ratkaisevasti sen mukaan, *mistä näkökulmasta* ilmiötä tarkastellaan. Esimerkiksi kokki, muotisuunnittelija, floristi, naistenlehden valokuvaaja, laktoosi-intoleranttikko, psykologi, puheterapeutti ja kulttuurintutkija todennäköisesti kiinnostavat juhlaillallisilla huomiota erilaisiin asioihin”.

Havainnointitavan määrittely oli yksi keskeisistä kenttätoimintaan vaikuttavista tekijöistä. Pyrimme toimimaan ns. täydellisinä havainnoitsijoina, jotka eivät osallistu toimintaan millään tavalla (Vuorinen 2005, 68). Havainnointitavat voidaan jaotella sen mukaan, miten paljon tutkija osallistuu tilanteen kulkuun ja sosiaaliseen vuorovaikutukseen (jatkumo ei-osallistuvasta osallistuvan havainnoinnin eri asteisiin, ks. Spradley 1980, 58–62).

Sosiaalisessa tilanteessa voidaan havainnoida esimerkiksi seuraavia seikkoja (Spradley 1980, 82–83.):

1. tila
2. toimijat
3. toiminnat
4. objektit
5. ajanjaksot
6. tavoitteet
7. emotiot

Olimme aluksi tehneet tarkan havainnointisuunnitelman viikko-ohjelmien pohjalta. Olimme siis päättäneet etukäteen kaikki alokaskauden tapahtumat joita tulimme havainnoimaan. Tämä osoittautui kuitenkin etnografiaa köyhdyttäväksi lähestymistavaksi. Kentän tapahtumat osoittivat nopeasti, että liian tiukka havainnointisuunnitelma estää kohteen syvällisemmän ymmärtämisen. Fyysisinä tutkijoina kiirehdimme palvelukseen yhdessä varusmiesten kanssa kohdaten tilanteita, jotka pakottivat pohtimaan täsmällisen havaintosuunnitelman mielekkyyttä (vrt Lappalainen & al. 2007, 50 – 51).

Tilanteiden yllätyksellisyys vaikutti merkittävästi havainnointiimme. Ennalta arvaamattomat tilanteen ruokkivat uteliaisuuttamme ja käynnistivät myös uusia ajatuksellisia prosesseja. Näiden tilanteiden ja intuitioimme pohjalta ohjauimme sellaisiin havainnointitilanteisiin, jotka täsmällistä suunnitelmaa noudattaen olisivat jääneet havaitsematta. Yksi tällainen tapahtuma oli ensimmäisen havaintoviikon lopulta, jolloin olin jo lähdössä kotiin:

Käytävällä kävellessä kuulin jonkun alokkaan puhuvan, että päivällisen jälkeen onkin lentokadettien pitämä oppitunti. Viikko-ohjelmassa siitä ei ollut merkintää. Alokkaat olivat asiasta hyvin innoissaan. Soitin kotiin, että en tulekaan vielä – menee vähän myöhäisempään. Aloin selvittämään mistä oli kyse. Kysyin yhdeltä ilmatorjuntakadetilta asiasta. Hän ei ollut oppitunnista lainkaan tietoinen. Sen sijaan hän omaehtoisesti soitti jollekin lentokadetilille ja kysyi oppitunnista. Puhelusta selvisi, että koko lentokadettikurssi on tulossa pitämään ”oppitunnin” lentoreserviupseerikurssilla oleville alokkaille. Odotettuani aikani kadetit tulivat lentohaalareissaan. Kysyin heiltä sopisiko tulla mukaan kuuntelemaan, koska teen tutkimusta. Se sopi heille. Kadetit asettuivat luokan etuosaan yhteen ryppääseen ja alokkaat omille paikoilleen. Tilaisuus kesti reilun tunnin ja alokkaat kuuntelivat tarkkaavaisesti nuorten kadettien tarinoita siitä, mitä tuleman pitää.....

Edellä mainittujen havaintojen pohjalta muutimme havainnointisuunnitelmaamme väljemmäksi ja siten joustavaksi, että sitä pystyi muuttamaan vielä päivän kuluessakin. Jouduimme alati miettimään ratkaisujamme useista eri näkökulmista, joista merkittävimmät liittyivät tutkimuksen etiikkaan ja tutkijan asemaan. Usein esitimme itsellemme kysymyksiä ”valitsinko oikein” tai ”olenko oikeassa paikassa”. Huomasimme myös, että ammattisotilaina kiinnitämme huomiomme toisen tyyppiin asioihin kuin sellainen, joka havainnoisi organisaatiomme sen ulkopuolelta. Keskinäisessä työskentelyssä koulutustaustastamme johtuvat näkökulmaerot tulivat myös hyvin esille. Maavoimien koulutuksen saaneena ja siinä kulttuurissa pitkään palvelleena näin asioita eri tavalla kuin ilmavoimissa lentäjäkoulutuksen saanut taistelijapari. Jatkuva ja kriittinen pohdinta olikin tarpeellista erityisesti valintoja koskeissa kysymyksissä.

Tutkimuksessa eettisyys ei ole yksittäinen asia vaan se on eriytynyt moniin näkökulmiin. Pohjolan (2007, 11–12) mukaan kriittisesti asemoituva ja eettisesti kestävä tutkimus merkitsee sitä, että tutkija punnitsee tietoisesti tutkimusprosessinsa eri vaiheiden ratkaisujen, myös valintojen ratkaisujen kestävyyttä ja pohtii niiden merkitystä todellisuuskuvalle ja seurauksille, joita hänen tutkimuksensa on luomassa. Kentällä tehtävät käytännölliset ratkaisut heijastuvat myös tutkimuksen kirjoittamiseen ja julkaisemiseen liittyviin eettisiin kysymyksiin (Aitamurto ym. 2010, 47). Mieltämme painoivat myös tutkittavien tapausten soveltuvuus suhteessa ongelmanasetteluun (Hirsjärvi ym. 2001, 111–113).

Kentän tapahtumat vahvistivat käsitystäni etnografisen tutkimusotteen soveltu-

vuudesta tämän kaltaiseen tutkimukseen. Hyväksytty päiväohjelma sisälsi ns. virallisen liturgian arjen täyttyessä mitä erilaisimmista epävirallisista tapahtumista, jotka on mahdollista havaita vain paikanpäällä. Ote kenttäpäiväkirjasta kuvastaa, kuinka pienistä murusista kuva organisaatiokulttuuri rakentuu. Tapahtuma myös osoittaa, kuinka tutkijan intuitiivinen hakeutuminen kentällä voi johtaa tärkeän havainnon äärelle. Kuvaus on tilanteesta, jossa alokkaat harjoittelevat vuoteen petaamista. Meidän intuitioni ohjaamana tupaan ja kyselin siellä olevilta neljältä alokkaalta tuntemisia. Juttelu käynnistyi innolla. Alla oleva kommentti tuli jossain vaiheessa keskustelua;

”Kyllä nää suhtautuu meihin erilaisilla ku ne tietää, että me ollaan tultu toisinaan tänne ja meistä voi tulla joskus niitten työkavereita. Me ollaan niille tärkeitä...”

Alokkaiden arki puhutteli myös itseäni, vanhaa sotaratsua. Organisaation sisältä tulevana tutkijana olin ajoittain vaikeuksissa omien taustasitoumusteni kanssa (ks. Syrjälä ym. 1994, 77). Jotkut havainnoimani tapahtumat haastoivat nyt nykyisiä oppimis- ja tietokäsityksiäni huolimatta siitä, että ne olivat minulle tuttuja kouluttaja-ajointani. Yksi näistä liittyi aivan tavalliseen, kaikkia alokkaita koskevaan toimintaan. Alokkaiden ensimmäinen viikko oli toimintaa täynnä. Alokkaat riensivät oppitunnilta toiselle, kasarmilta varastoille ja tietysti harjoittelivat ensimmäisiä sotilastoimintoja. Kaikesta tästä mieleeni nousi metafora, jossa alokkaat on komennettu seisomaan oudolle rannalle tuntematta toisiaan. Heidän ylitseen pyyhkiä valtava hyökyaalto, joka sisältää paljon uusia tietoja, normeja, sääntöjä. Rannalla seisomisen taustalla on ehkä kollektiivinen oletus, jossa alokkaiden ajatellaan omaksuvan kaiken hämmennyksen keskellä hyvinkin pieniä ja spesifisiä asioita.

Edellä kuvatussa tilanteessa nykynuorten elämismaailma kohtasi organisaation kulttuurin. Juuri tällaisista tilanteista tutkija voi löytää niitä pieniä tiedonmurusia, joista tutkimuksen kokonaisuus alkaa rakentua. Nämä samat tilanteet kuitenkin haastavat tutkijan orientaatiota ja koko tutkimusasetelmaa, jolloin havainnointi voi muuttuakin kehittämiseksi tai toimintatutkimuksen tapaiseksi vaikuttamiseksi. Mietin tuolloin, miten itseohjautuvuuteen ja kriittiseen ajatteluun opetettu sukupolvi kokee nämä tilanteet? Mietin myös millaisia oppimisstrategioita nuorukaiset soveltavat näissä tilanteissa? Tämän kaltaisissa tilanteissa koulutuksen kehittämisajatuksat pyrkivät nousemaan havainnointia tärkeämmäksi.

Pyrimme siihen, että olimme tarkkailemassa samaa kohdetta kirjaten havaintomme kenttäpäiväkirjoihimme. Tämä onnistuikin lähes aina joitakin yksittäisiä päiviä lukuun ottamatta, jolloin toimin yksin. Merkille pantavaa tällaisina päivinä oli havaintojeni yksipuolistuminen ja ajatuksellisen prosessin heikkeneminen. Kenttäpäiväkirjan havainnot toimivat keskusteluisamme eräänlaisina johtolankoina (vrt. Alasuutari 1999, 78) Keskustelu myös syvensi havaintojamme ja lisäsi ymmärrystämme tutkimuskohteesta.

RYHMÄHAASTATTELUT

Erilaiset haastattelut ovat yksi etnografisen aineiston hankintatapa. Ryhmähaastattelu tarjoaa hyviä mahdollisuuksia kulttuurin tutkimiseen. Siinä missä yksilöhaastattelussa henkilö voi kertoa kulttuurista, ryhmähaastattelussa kulttuuri on läsnä ja ryhmän jäsenten puhuessa toisilleen he voivat käyttää ”sisäpiiriin” termejä. Lisäksi tutkijalla on mahdollisuus havaita sellaista, mikä ei yksilöhaastattelussa ole mahdollista: niitä käsitteitä, hahmottamistapoja, epävirallista normistoa ja ryhmän sisälle syntyneitä kulttuurisia rakenteita. Ryhmähaastattelu eroaa tavanomaisesta yksilöhaastattelusta myös siinä, että ryhmädynamiikka rikkoo haastattelijan roolin. Ryhmähaastattelussa ryhmänjäsenet reagoivat paitsi haastattelijan kysymyksiin myös toinen toistensa puheisiin. (Alasuutari 1999, 152–153; Syrjälä ym. 1994, 86–87; Koskinen ym. 2005, 124)

Tutkimusjakson loppupuolella pidimme lentoreserviupseerikurssilaisille avoimen ryhmähaastattelun, josta olimme heitä etukäteen informoineet. Haastattelut nauhoitettiin. Ryhmiä oli yhteensä seitsemän ja niiden jäsen määrät vaihtelivat 6–8 henkilöön. Ryhmät oli jaettu majoitustupien mukaisesti. Haastattelun alussa kerroimme heille tilaisuuden luonteesta ja rohkaisimme heitä tuomaan mielipiteensä vapaasti esille. Haastattelu aloitettiin katselemalla taaksejääneiden viikkojen aikana otettuja kuvia. Ne palauttivat haastateltaville mieleen edeltävien viikkojen tapahtumia. Lisäksi ne vapauttivat haastattelutilanteen luonnetta. Näytetyt kuvat valittiin siten, että ne antaisivat mahdollisimman hyvän läpileikkauksen jo koetusta alokasajasta. Esitimme heille haastattelun edetessä kaiken kaikkiaan kolme väljästi muotoiltua kysymystä. Muutoin haastattelu sujui ryhmädynamiikan ehdoilla. Pyrimme tekemään haastattelua liikaa häiritsemättä merkintöjä kenttäpäiväkirjaan sellaisista asioista, jotka antoivat tapahtumasta lisäinformaatiota (ks. Huttunen 2010, 42–43)

Ryhmähaastattelu on eräänlainen vapaamuotoinen keskustelu, jossa osallistuja voivat kommentoida asioita melko spontaanisti. Tämän vuoksi osallistujat tuottavat useimmiten runsaasti tietoa tutkittavasta ilmiöstä. Ryhmähaastattelussa haastatteli- ja puhuu koko ryhmälle ja suuntaa välillä kysymyksiä myös ryhmän yksittäisille jäsenille. Menetelmä sopii hyvin pienoiskulttuurien merkitysrakenteiden tutkimiseen tai tietojen saamiseen haastateltavien sosiaalisesta ympäristöstä. (Hirsjärvi & Hurme 2004, 61)

Yleisesti ottaen voisi todeta, että haastatteluihin ja epävirallisiin keskusteluihin osallistuneilla oli halu edesauttaa tieteellistä tutkimusta. Useissa tilanteissa jotkut haastateltavista halusivat lisätietoa tutkimuksen tavoitteista. Tässä mielessä voisi ajatella, että olimme onnistuneet haastattelusuhteen luomisessa ja luottamuksellisuuden rakentamisessa. Kuulan ja Tiitisen (2010, 448–449) mukaan epämuodollinen ja tunteikaskaan haastattelu ei ole satunnainen kahden ihmisen kohtaaminen vaan se määrittyy aina lähtökohtaisesti tutkimuksen viitekehystä ja tutkittavat ovat tietoisia siitä.

KENTTÄPÄIVÄKIRJAT

Kenttämuistiinpanot muodostavat sen aineiston, johon tutkija etnografisessa kirjoittamisessa viittaa. Kenttämuistiinpanot ovat samanaikaisesti sekä tutkimusaineistoa että tutkijan havaintojensa pohjalta tekemien tulkintojen tulosta. (DeWalt & DeWalt 2000, 271.)

Kenttäpäiväkirjamerkintöjemme pohjalta käydyn ”korjaavan keskustelun” aloitimme kentältä ottamiemme valokuvien katselulla. Keskustelujen pituudet vaihtelivat kymmenestä minuutista kuuteenkymmeneen minuuttiin. Keskustelut soljuivat yleensä hyvin luonnollisesti ja niiden luonne oli ajattelua viritävä. Keskinäinen keskustelu ohjautui yllättävän usein tutkimusmetodiin kysymyksiin. Toisen havaintoja ja kommentointia kunnioittava sävy viritti keskustelua alueille, joissa yksittäisenä tutkijana ei olisi välttämättä tullut käyneeksi (ks. Paloniemi & Collin 2010, 217–218). Päivittäin käymämme keskustelut nauhoitettiin ja myöhemmin litteroitiin. Näin meille muodostui syvällisemmät kenttäpäiväkirjamerkinnot.

”If you didn’t write it down in your field notes then it didn’t happen (at least so far as being data for analysis is concerned).” (DeWalt & DeWalt 2002, 141.)

Kenttämuistiinpanoaineisto voi koostua eri tavoin riippuen tutkimuksesta. Tutkija voi esimerkiksi kirjoittaa jatkuvia sanoista, lyhenteistä ja yksittäisistä lauseista koostuvia muistiinpanoja havainnointitilanteessa. Myöhemmin muistiinpanot puretaan ja kirjoitetaan tukisanojen ja -lauseiden pohjalta laajemmiksi kenttämuistiinpanoiksi. Keskustelujemme pohjalta laadimme taulukon, johon keräsimme keskustelun synnyttämät keskeisimmät ajatukset. Taulukkoon kirjattiin ylös tapahtuman nimi, aika ja paikka. Joissain tilanteissa teimme muistiinpanoja varsinaisen havainnointitilanteen ulkopuolella, koska niiden tekeminen olisi häirinnyt itse tapahtumaa. Kenttäpäiväkirjoissa ja omissa henkilökohtaisissa päiväkirjoissa merkille pantavaa on metodologisia ja eettisiä valintoja koskevien merkintöjen määrä. Kummatkin auttavat tutkimuksen kirjoitusvaiheessa hahmottamaan tutkimusprosessin etenemisen ja suunnanvaihdosten perusteita (ks. Salmela, A 2004).

Kuten todettua, voivat päiväkirjan merkintätavat tilanteesta riippuen vaihdella yksittäisistä sanoista laajoihinkin kuvauksiin. Kuvauksen merkintätavalla on Alan Nikkelän (2003, 25–26) mukaan vaikutus tutkimuksen raportointitapoihin, jotka hän jakaa raportoinnin kriittisiin tai konventionaalisiin raportointitapoihin (Thomas, J 1993; 3–4). Jaottelun mukaan konventionaalisisessa tavassa kuvataan havaittujen asioiden tilaa kun taas kriittisessä tavassa kysytään voisivatko asiat olla toisin. Kriittiseen etnografiaan voi sisältyä tietynlaisia emansipatorisia ja muutosta tavoittelevia elementtejä. Konventionaalisen etnografian raportti on tarkoitettu akateemiselle yhteisölle. Kriittisessä etnografiassa lukijakunta on sama, mutta etnografi kirjoittaa tutkimuskohteensa tutkimussubjektien puolesta.

Tutkimuksessani on viitteitä siitä, että etnografian on vaikea tehdä rajaa konventionaalisen ja kriittisen raportoinnin välillä. Päiväkirjan merkinnät kertovat tästä

omaa kieltään. Usein siellä kysytään, miksi asiat ovat niin kuin ovat? Tutkimuksessani tätä asetelmaa ruokkivat myös ne tilanteet, joissa varusmiehet kysyivät vastauksia meiltä tutkijoilta.

”Tiäk sää miksi kaappijärjestyksessä villapaidan pitää olla etummaisena? Eihän sitä näillä helteillä tarvitse kukaan”. (Vuosisadan hellekesä 2010)

ALOITTELEVAN ETNOGRAFIN POHDINTAA

Etnografisessa tutkimuksessa tutkijan tieto-opillisilla taustasitoumuksilla tarkoitetaan tutkijan ihmis- ja todellisuuskäsityksiä sekä käsitystä tiedon luonteesta Tieto, jota tutkija etsii ja saa, on inhimillistä, subjektiivista ja arvosidonnaista. Tieto on sidoksissa ihmisen sosiaaliseen elämään ja kulttuuriin. (Syrjälä ym. 1994, 76–78).

Etnografinen tutkimusmatka voi olla yhtä aikaa suurten mahdollisuuksien ja todellisen kaoottisuuden ilmentymä. Yhtäältä se voi antaa tutkijalle vapauksia, jotka voivat parhaimmillaan kuljettaa hänet tutussakin maisemassa aivan uusien ilmiöiden keskelle, jossa tutkija voi virittyä havaitsemaan ja keräämään valtavan määrän uusia ja kiinnostavia asioita. Matka voi kuitenkin muuttua yht’äkkiä erityisen vaativaksi. Ajattelukapasiteetti joutuu tiukille - mieltä kaihertavat epäilykset havaintojen tarkkuudesta ja luotettavuudesta. Havainnoinnin keskellä tutkijan tulisi kyetä samanaikaisesti havainnoimaan tulkintavälinettä eli itseään. Sosiaalisen toiminnan lainalaisuudet kun vaikuttavat myös häneen. Tämä haaste onkin erityinen juuri havainnoinnissa. Ennalta arvaamattomat tilanteet voivat häkellyttää etnografian, jolloin havaintoihin suhtautuminen voi tulla selkäytimestä - omasta kokemusmaailmasta. Kuinka tämänkaltaiset, tutkijasta itsestään nousevat vaikuttimet tulisi huomioida etnografisessa tutkimuskertomuksessa?

Etnografikko ei pyri tuottamaan toiminnan lakeja, vaan lisäämään inhimillistä ymmärrystä sosiaalisesta elämästä ja herättämään keskustelua ja uusia ajatuksia. Tämän vuoksi etnografiseen tutkimukseen ei ole sovellettavissa perinteiset tavat tarkastella tutkimuksen luotettavuutta ja yleistettävyyttä (Syrjälä ym. 1994, 77–80).

Havaintojeni mukaan tulkintavälineen – tutkijan itsensä taustasitoumuksia ei kirjoiteta riittävästi auki. Tutkija on vanhaa sanontaa lainaten ”puun ja kuoren välissä”. Yhtäältä etnografinen tutkimusperinne edellyttää varsin runsasta aineistoa ja pitkää kentällä oloa. Toisaalta aloitteleva tutkija on epävarma omista havainnoistaan ja pyrkii myös sen vuoksi hankkimaan aineistoa runsaasti. Tästä yhtälöstä voi seurata, että havaintojen runsaus heikentää aineiston pohjalta tehtävää analyysia. Tutkimuksen laatua heikentäväksi kohdaksi voi nousta kysymys, kuinka etnografian taustasitoumuksia onnistutaan kuljettamaan mukana läpi koko tutkimusprosessin. Tässä mielessä tutkimuksessani käyttämämme ”taistelijaparietnografia” osoittautui erityisen arvokkaaksi. Taistelijapari palautti tarkentavilla kysymyksillään kumppanin tutkimuksen kannalta merkittävämille urille.

Tuomi & Sarajärvi (2006, 133) toteavat, että laadullisessa tutkimuksessa periaatteessa syntyy edellä kuvatun kaltaisia ongelmia. He puhuvat tällöin havaintojen luotettavuudesta ja niiden puolueettomuudesta. Laadullisessa tutkimuksessa tutkija on tutkimusasetelman luoja ja tulkitsija. Tämä kaikki selittänee myös etnografista tulkintaperinnettä, tutkimusten kerronnallisuutta. Syvälinen käsitys tutkijan taustatietomusten, havainnosta tehtävien tulkintojen ja kokonaisanalyysin keskinäisriippuvuudesta parantaa myös etnografisten tutkimusten laatua. Tutkijan olisi siis pystyttävä kuvaamaan ja perustelevaan tekstissään, mistä valintojen joukosta valinta tehdään, mitä nämä ratkaisut olivat ja miten hän on päätenyt lopullisiin ratkaisuihin (Vilkkä 2009, 159).

Lähteet:

- Aaltonen, T & Junkkari, L. 2000. Yrityksen arvot ja etiikka. Helsinki.
- Aitamurto, K., Jäppinen, M. & Kulmala, M. 2010. Tutkimusmatkoilla ja teepöydissä: kenttätyön mahdollisuudet ja rajat Venäjällä. Teoksessa E. Viljanen, K. Aitamurto, J. Lassila & A. Salmi. Suuri ja mahtava metodologia. Lähestymistapoja Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimukseen. Edita. Helsinki
- Alanikkälä, M. 2003. Sairaalassa, kotona vai vanhainkodissa? Etnografinen tutkimus vanhustenhuollon koti- ja laitoshoidon päätöksentekotodellisuudesta.. Tampereen yliopisto. Lääketieteellinen tiedekunta. Akateeminen väitöskirja.
- Alasuutari, P 1999. Laadullinen tutkimus. 3. uusittu painos. Tampere.
- Burr, V 2002. Sosiaalipsykologisia ihmiskäsityksiä. Suom. J. Vainonen. Tampere.
- Dewalt, Kathleen & Dewalt, Billie R. & Wayland, Coral B. 2000: Participant observation. IN Bernard, Russell H. (ed.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek, Lanham, New York, Oxford: Altamira Press. 259–299.
- Dewalt, Kathleen & Dewalt, Billie R. 2002: *Participant Observation: A Guide for Fieldworkers*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Eskola, J & Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere.
- Gordon, T., Hynninen, P., Lahelma, E., Metso, T., Palmu, T. & Tolonen, T. 2007. Koulun arkea tutkimassa. Kokemuksia kollektiivisesta etnografiasta. Teoksessa Etnografia metodologiana. Läh- tökohtana koulutuksen tutkimus. Lappalainen, S., Hynninen, P., Kankkunen, T., Lahelma, E., Tolonen, T (toim.) Tampere.
- Helkama, K., Myllyniemi, R. & Liebkind, K. 2005. Johdatus sosiaalipsykologiaan. Helsinki.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 1997. Tutki ja kirjoita. 6–7. painos. Helsinki
- Hirsjärvi, S & Hurme, H. 2004. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki
- Hoikkala, T., Salasuo, M. & Ojajärvi, A. 2009. Tunnetut sotilaat. Varusmiesten kokemus ja terveysta- ju. Nuorisotutkimusverkosto. Helsinki.
- Huttunen, L 2010. Tiheä kontekstointi: Haastattelu osana etnografista tutkimusta. Teoksessa Ruusu- vuori & Nikander & Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere.
- Jokitalo, J. 2006. Huomio – katse oikeaan päin! Näkökulmia puolustusvoimien ryhmäprosesseihin ja -ilmiöihin. Maanpuolustuskorkeakoulu. Johtamisen laitos. Pro gradu.
- Koskinen, I., Alasuutari, P. & Peltonen T. 2005. Laadulliset menetelmät kauppatieteissä. Tampere.
- Kuula, A. & Tiitinen, M. 2010. Eettiset kysymykset ja haastattelujen jatkokäyttö. Teoksessa Ruusu- vuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere.
- Murtonen, M 2009. Oppimateriaali osoitteessa; <http://matriisi.ee.tut.fi/hmopetus/hmjatko-opinto>

semma/2008/Murtonen_Symbolinen-interaktionismi.pdf 10.8.2011

- Lahelma, E. & Gordon, T. 2007. Taustoja, lähtökohtia ja avauksia kouluetnografiaan. Teoksessa Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus. Lappalainen, S., Hynninen, P., Kankkunen, T., Lahelma, E., Tolonen, T. (toim.) Tampere.
- Gordon, T., Hynninen, P., Lahelma, E., Metso, T., Palmu, T. & Tolonen, T. 2007. Teoksessa Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus. Lappalainen, S., Hynninen, P., Kankkunen, T., Lahelma, E., Tolonen, T. (toim.) Tampere.
- Pentikäinen, J. 2006. Pohjoisen etnografian aiekokous 6.11.2006. Kokousmuistio. Helsingin yliopisto. Uskontotieteen laitos. <http://www.pohjoisenetnografia.fi/pentikainen.html> 12.8.2011
- Paloniemi, S. & Collin, K. 2001. Mitä ihmettä on kollektiivinen etnografia? Teoksessa Aaltola, J & Valli, R 2001.(toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä.
- Palmu, T. 2003. Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä. Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteen laitoksen julkaisuja 189. Väitöskirja.
- Palmu, T. 2007. Kenttä, kirjoittaminen ja analyysi – yhteenkieroutumia. Teoksessa Lappalainen, S., Hynninen, P., Kankkunen, T., Lahelma, E. ja Tolonen, T. (toim.) Etnografia metodologiana. Tampere.
- Pipping, K. 1978. Komppania pienoisyhdistyksenä. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamajoukosta 1941–1944. Helsinki.
- Pohjola, A. 2007. Eettisyyden haasteet tutkimuksessa. Teoksessa Viinamäki, L & Saari, E (toim.) Polkuja soveltavaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.
- Puuronen, V 2007. Etnografinen tutkimus. Teoksessa Viinamäki, L & Saari, E (toim.) Polkuja soveltavaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Helsinki.
- Rastas, A 2007. Rasismi lasten ja nuorten arjessa. Tampereen yliopisto. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Akateeminen väitöskirja.
- Rastas, A 2010. Haastatteluaineistojen monet tehtävät etnografisessa tutkimuksessa. Teoksessa Ruusuvoori J & Nikander P & Hyvärinen M (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere.
- Salmela, A 2004. Perustietoa etnografian käytännöistä. Kurssimateriaali. http://vanha.hum.utu.fi/nais-tutkimus/feministinen_etnografia/kaytannot.html 10.8.2011
- Schein, E. 1978. Organisaatiokulttuuri ja johtaminen. Espoo.
- Spradley, James P. 1980: *Participant Observation*. New York.
- Syrjälä, L & al. 1994. Laadullisen tutkimuksen työpajoja. Helsinki.
- Tuomi, J & Sarajärvi, A. 2006. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.
- Vanhala, A. 2005. Paikka ja asiakkuus. Etnografia naisten Asuntolassa. Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Akateeminen väitöskirja.
- Vuorinen, K. (2005) Etnografia. Ovaska, S., Aula, A. & Majaranta, P. (toim.) Käytetty tutkimuksen menetelmät, 63–78. Tampereen yliopisto, Tietojenkäsittelytieteiden laitos B-2005-1 (<http://www.cs.uta.fi/usabsem/luvut/5-Vuorinen.pdf>)